

ПОЛІТИЧНІ ШЛЮБИ ОСМАНСЬКИХ СУЛТАНІВ: ВІД ХРИСТИЯНСЬКИХ ПРИНЦЕС – ДО ДОНЬКИ ГІРЕЇВ

Османські султани, які за мусульманською традицією мали гареми, лише з XVI ст. почали відкрито співмешкати зі своїми наложницями. До цього вони укладали офіційні шлюби. Першою жінкою-простолюдинкою, яку пошлюбив у 1530-х роках султан Сулейман I Пишний, стала українка Роксолана, родом з Рогатина¹. Її у дитинстві полонили кримські татари та подарували 26-річному султану Сулейману на честь сходження на трон. До неї вінченосні османи одружувалися з доньками візантійських та римських імператорів, а також болгарських та сербських правителів з метою укладання політичних альянсів. Останньою жінкою знатного роду серед матерів османських султанів стала Айше Хафса, яка була донькою кримського хана Менглі I Гірея.

Через брак українських джерел, присвячених не стільки політичним відносинам правителів Османської імперії з сусідніми державами, скільки дослідженню їхніх родинних та шлюбних зв'язків, ми вдалися до вивчення праць турецьких та польських дослідників. Завдяки інформації, зібраній на початку XX ст. видатним істориком Туреччини Мустафою Чагатаєм Улучаєм², а також його послідовниками – Неджретом Сакаоглу³, Ахмедом Шімшіргілем⁴ та Назимом Текташем⁵, вдалося не лише встановити причини укладання політичних шлюбів османськими султанами, а й дізнатися подробиці їхнього подружнього життя. На окрему увагу заслуговує публікація польської дослідниці Ілони Чаманської, присвячена християнським дружинам османських султанів XIV–XV ст., в якій містяться отримані з сербських та болгарських історичних джерел відомості про їхню долю до заміжжя та після смерті вінченосних чоловіків⁶.

¹ О. Шутко, *Роксолана: міфи та реалії*, вид. 2-ге, переробл., доповн., Тернопіль 2016, с. 9.

² M.Ç. Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları*, İstanbul 2012, 312 s.

³ N. Sakaoğlu, *Bu mülkün kadın sultanları valide sultanlar, hatunlar, hasekiler, kadınefendiler, sultanevendiler*, İstanbul 2011, 575 s.

⁴ A. Şimşirgil, *Valide sultanlar ve harem*, İstanbul 2014, 240 s.

⁵ N. Tektaş, *Padişahların bütün kadınları haremde taşınlar*, İstanbul 2011, 528 s.

⁶ I. Czamańska, *Chrześcijańskie małżonki sultanów tureckich. Małżeństwa polityczne w Imperium Osmańskim XIV i XV wieku*, Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XX (Poznań 2013) 47–63.

Метою дослідження є не лише повернення з небуття імен дружин османських султанів, які залишили чималий слід у процесі становлення та розквіту Османської імперії, а й доведення, що відмова від укладання династичних шлюбів представниками правлячої династії османів призвела до послаблення їхньої держави.

Першим султаном⁷, який мав декілька дружин-християнок, став нащадок Османа I, Орхан. Найвідомішою з них була донька візантійського володаря Белокоми (регіон Віфінія) Михайла, Холофіра. Вона 1289 року стала першою дружиною Орхана та матір'ю синів Мурада й Сулеймана⁸. Щоправда, щодо дат їхнього народження точаться суперечки. Вважається, що Холофіра не могла народити синів через 18 та 28 років після шлюбу з Орханом.

Польська дослідниця Ілона Чаманська, зазначає, що Холофіра прийняла іслам⁹. Такого висновку вона дійшла, посилаючись на праці турецького історика-письменника Ахмеда Акгюндюза, який стверджує, що після шлюбу з султаном Орханом Холофіра узяла мусульманське ім'я Нілюфер¹⁰. Однак турецький дослідник Неджрет Сакаоглу спростовує цю версію. На його думку, те, що Холофіра після шлюбу мешкала тривалий час в Ізніку (Нікеї), який вважався священним центром християнства, а не в підкореній їй чоловіком Бурсі, є свідченням її вірності своїй релігії. Та й ім'я Нілюфер, тобто Лілія, на його думку, не є мусульманським¹¹.

Коли померла, та де була похована Холофіра, на жаль, не відомо. Проте у мавзолі султана Орхана, що розмістився у християнській церкві XI ст. Святого Іллі, знаходиться її символічний надгробок. За життя Холофіра (Нілюфер) була щедрою благодійницею. Про що свідчить збудований за її кошти міст через джерело, яке отримало назву Нілюфер-сую. Вона також в Ізніку побудувала пансіон для бідних – імарет, який є найстаршою будівлею доби османів. А от мечеть у Бурсі, яку також приписують їй, звела її онука на ім'я Нілюфер.

Через 11 років після одруження з Холофірою, тобто 1300-го, султан Орхан узяв собі до гарему Аспорчу. Подейкують, що вона була донькою Андроніка III Палеолога. Однак це сумнівно, оскільки він сам народився 1298 року. Проте її ім'я походить від грецького слова “аспороча”, що в

⁷ Оскільки володіння перших османських султанів не перевищували територію бейліка, їх ще називали беями.

⁸ N. Sakaogly, *Op. cit.*, s. 38.

⁹ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 47.

¹⁰ A. Akgündüz, S. Oztürk, *Ottoman history: Misperceptions and Truths*, IUR Press 2011, p. 43.

¹¹ N. Sakaogly, *Op. cit.*, s. 39.

перекладі означає “білий”. Через це, мабуть, і виникла легенда про походження цієї жінки зі знатного роду християнських правителів.

Втретє султан Орхан одружився 1346 року з донькою візантійського імператора Йоанна VI Кантакузена та імператриці Ірини, Теодорою, коли йому виповнилося 65 років. Цей політичний союз тримався довго, адже відомо, що султан Орхан допомагав військом не лише своєму вінченосному тестю, а і його нащадкам. Від цього шлюбу народився син Халіль, який у 10-річному віці під час риболовлі потрапив у полон до грецьких чи генуезьких корсарів. Щоб повернути його, султан Орхан звернувся за допомогою до свого тестя Йоанна VI Кантакузена. Той вніс за онука викуп у 100 тис. солідів¹² та визволив його з полону¹³.

Після раптової смерті Орхана 1362 року, коли на трон зійшов син Холофіри, Мурад, Халіль був скараний на горло за наказом нового султана. Його невтішна мати Теодора, не змінюючи християнську віру на іслам, отримала дозвіл повернутися на Батьківщину, до Константинополя¹⁴.

Окрім вінченосних християнок, у гаремі султана Орхана була дружина-мусульманка Ефтандісе-хатун¹⁵, чие ім’я є покручем турецького слова “Ефендізаде”, що в перекладі означає “нащадок ефенді”, тобто високоповажного чоловіка. Це вказує на її походження з аристократичного роду османів¹⁶.

Традицію султана Орхана укладати політичні шлюби успадкував і його син Мурад I, в якого було щонайменше три дружини-християнки знатного роду та дві – мусульманки¹⁷. Першою його дружиною та матір’ю наступного султана Баязида I Блискавичного стала Гюльчічек¹⁸, яка була християнкою грецького походження. Більш точних відомостей про її дівоче ім’я та батьків, на жаль, немає. Померла вона 1400 року і похована в тюрбе (мавзолеї) в районі Яхші-бея¹⁹ Бурси на території комплексу, що складається з мечеті, медресе та невеличкої текке (суфійський монастир).

¹² В одному соліді міститься 4,5 г чистого золота. Якщо 1 г чистого золота на сьогодні коштує майже 40 американських доларів (\$), то 1 солід дорівнюватиме майже 180\$. Відтак, помноживши 100 тис. солідів на 180\$, отримуємо 18 млн. \$.

¹³ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 49.

¹⁴ *Ibid.*, s. 49.

¹⁵ Титул жінок та доньок оманських султанів до XVI ст., який вони запозичили у турків-сельджуків.

¹⁶ N. Sakaogly, *Op. cit.*, s. 35–47.

¹⁷ Ім’я однієї з них – Паша Мелек-хатун. Її батьком був Кизил (червоний) Мурад-бей. Інша дружина-мусульманка Мурада I, Фюл-Дане-хатун, була донькою одного з очільників тюркських племен Сулеймана II.

¹⁸ У перекладі з турецької означає “квітка троянди”.

¹⁹ За однією з версій Яхші-бей був другим сином Гюльчічек та султана Орхана.

Такої честі дружина султана була удостоєна вперше²⁰. Її поховання здійснювалося за християнським обрядом. Однак згодом район, де знаходиться тюрбе Гюльчічек, заселили мусульмани. Таким чином усі культові споруди та кладовища набули ознак ісламу.

Наступна дружина Мурада I Тамара чи просто Мара була донькою болгарського царя Івана Олександра (Шишмана) від першого шлюбу з донькою господаря Валахії Басараба I Теодорою I²¹. До шлюбу з Мурадом I вона була одружена з болгарським вельможею, деспотом Костянтином. Але у 30 років овдовіла. Саме тоді до неї посватався 45-річний султан Мурад I, який у такий спосіб вирішив отримати у вигляді болгар союзників у боротьбі з сербами, які намагалися утворити з християнських держав антиосманський союз. У шлюбі з Мурадом I принцеса Тамара зберегла свою християнську віру²².

За твердженнями польської дослідниці Ілони Чаманської, Тамара померла раніше свого чоловіка, її поховали в тюрбе у Бурсі без мусульманських атрибутів²³. Турецькі історики зазначають, що дата смерті та місце її поховання невідомі. Існує версія, що в тюрбе у районі Яхші-бея Бурси спочиває саме вона, а не Гюльчічек. Однак це документально не підтверджено. Проте не виключено, що дві з чотирьох безіменних могил, які там містяться, належать одразу двом дружинам султана Мурада I – Гюльчічек та Тамарі.

Наступна його дружина Принсес була донькою візантійського імператора Йоанна V Палеолога. Під час її пишного весілля з Мурадом I 1389 р. його сини від інших дружин уклали шлюб з двома візантійськими принцесами, а його трьом маленьким онукам у той день зробили обрізання²⁴.

Найбільш відомою дружиною-християнкою османського султана стала донька сербського князя Лазаря, Олівера Деспіна, яку турки за традицією назвали Марою. Її 1390 року пошлюбив султан Баязид I Блискавичний. Щоправда, вона відмовилася прийняти іслам, тому мешкала окремо від його гарему в особистому маєтку, куди часто навідувався її чоловік²⁵. У народі переповідали, що Мара споювала його вином, забороненим для вживання мусульманам.

Великої популярності цей шлюб набув через те, що після того, як гроза Сходу, звитяжний Тамерлан розбив військо Баязида I на полі Чубук

²⁰ N. Sakaoğlu, *Op. cit.*, s. 50.

²¹ M.Ç. Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları*, s. 21.

²² I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 50.

²³ *Ibid.*

²⁴ N. Sakaoğlu, *Op. cit.*, s. 51.

²⁵ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 51.

коло Анкари, у його заручниках виявився не лише сам султан, а і його гарем, зокрема й улюблена дружина Мара. З нею на очах у заточеного у клітку чоловіка розважався Тамерлан з синами. Це була найганебніша сторінка в історії Османської імперії, яка ще довго не могла оговтатися після такого розгрому...

Сама ж Мара після загибелі чоловіка в полоні Тамерлана переїхала на рідні терени до Сербії, де померла у 70-річному віці²⁶. Про долю її двох полонених доньок відомо, що одна з них – Оруз-хатун могла стати дружиною Тамерлана²⁷. За іншою версією, він її видав заміж за свого онука – мірзу Ебубекіра, а її сестру, Пашу Мелек-хатун, – за сина еміра Джеляледдіна Іслама, Шемседдіна Мехмеда²⁸.

Подейкують, що цю трагічну історію османські султани передавали із покоління в покоління, аби пояснити свій статус “вічних парубків”. Хоча на українку Роксолану, яка домоглася шлюбу з султаном Сулейманом I Пишним, вона не справила великого враження. Адже та прекрасно розуміла, що в її часи в османів уже не було таких могутніх ворогів, як Тамерлан, а сам інститут султанських наложниць виявився блюзнірським порушенням мусульманського закону. Адже рабинями могли визнаватися лише ті жінки, які опинилися в мусульманському полоні в ході джихаду – війни за віру. Але таких було небагато. Переважна більшість жінок надходила до гарему султана зовсім іншими шляхами – з полону татар, які чинили спустошливі набіги на землі Королівства Польського, та османських корсарів, які грабували європейські кораблі. Та й після Баязида I Блискавичного траплялися випадки одруження султанів.

Так, онук Баязида I Блискавичного, султан Мурад II, одружився з донькою правителя Сербії Георгія Бранковича, Марією. Цей шлюб був укладений 1435 року на прохання сербської сторони, яка після програних війн з османами уклала мирний договір з султаном і зобов’язувалася щороку йому виплачувати 40–50 тис. флоринів²⁹.

Сербська наречена Марія відбула до Мурада II на початку вересня 1436 року з величезним приданим, яке їй підготував батько. Відповідно до реляції Яна Стойковича з Рагузи, посаг нареченої складав 400 тис. дукатів³⁰

²⁶ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 54.

²⁷ M.Ç. Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları*, s. 25.

²⁸ N. Sakaogly, *Op. cit.*, s. 67.

²⁹ В одному флорині – 3,5 г чистого золота. Якщо 1 г чистого золота на сьогодні коштує майже 40\$, то 1 флорин дорівнюватиме приблизно 140\$. Таким чином 50 тис. флоринів – це майже 7 млн. \$.

³⁰ Тобто 56 млн. \$. Загальна вага 400 тис. дукатів складає 1 400 кг.

грошима. Також вона отримала низку дорогоцінних прикрас та коштовних речей на утримання свого двору у розмірі 200 тис. дукатів³¹. Усе це відмовився прийняти султан Мурад II. Тому придане залишилося у розпорядженні Марії, яка використала його на утримання власного маєтку.

Слід зазначити, що спершу сербська наречена не зацікавила Мурада II, який відправив її з Едірне (Андріанополя), де був його двір, до Бурси. Але згодом його стосунки з нею покращилися. Відомо також, що вона потоваришувала з матір'ю наступного султана Мехмеда II Завойовника, який захопив Константинополь, Хюмою-хатун. Після її смерті бездітна Марія опікувалася її сином, який у своїх листах навіть називав її матір'ю³². Але згодом після смерті свого чоловіка, султана Мурада I, вона перебралася на Батьківщину, до Сербії. Хоча не змогла там довго затримуватися через рідний конфлікт, який виник у ході змагання родичів за трон. Аби забезпечити своїй мачусі спокійну старість, Мехмед II Завойовник виділив їй маєтки у Македонії, де вона і померла 16 вересня 1487 року³³.

Але перед тим, маючи вплив на свого пасинка, який підкорив Константинополь, Марія продовжувала опікуватися православними храмами. Вона також підтримувала константинопольського патріарха, який після завоювання міста мусульманами опинився у скрутному становищі. Окрім цього, Марія дуже багато зробила для афонських монастирів. Відомо, що саме за її сприяння з Константинополя було вивезено реліквії “Дари Волхвів” та передано храму Святого Павла на Афоні. Весь свій спадок вона заповіла афонським монастирям³⁴. Подейкують, що Марія – донька сербського правителя та колишня дружина османського султана навіть була запрошена на святу гору Афон, і стала ледь не єдиною жінкою, яка там побувала.

Це був останній випадок одруження османського султана з християнкою знатного роду. Останньою ж жінкою “блакитної крові” у династії вінценосних османів була Айше Хафса³⁵, яка стала матір'ю султана Сулеймана I Пишного. Достовірних даних про те, що вона брала офіційний шлюб з султаном Селімом I Грізним, наразі не існує. Також серед турецьких вчених точаться суперечки щодо походження Айше Хафси. Одні стверджують, що вона – європейка на ім'я Айше, яка стала матір'ю

³¹ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 57.

³² N. Sakaogly, *Op. cit.*, s. 101.

³³ *Ibid.*, s. 104.

³⁴ I. Czamańska, *Op. cit.*, s. 61.

³⁵ Імена Айше та Хафса мають арабське коріння. Перше з них означає “жива, жвава”, а друге – “спокійна, урівноважена”, і його, найімовірніше, дали вже в гаремі Селіма I Грізного. Адже тоді наложниць часто називали, виходячи з рис їхнього характеру. Так, приміром, Роксолана в гаремі султана Сулеймана I Пишного отримала ім'я Хюррем, тобто “усміхнена, радісна”.

Сулеймана I Пишного³⁶. А кримська принцеса Айше народила султану Селіму I Грізному лише доньок Бейхан і Шах³⁷. Проте у благодійному фонді (вакфі) Айше Хафси містяться відомості про те, що на утримання доньки кримського хана Менглі I Гірея, Айше, яка спершу була дружиною сина султана Баязида II, Мехмеда (він помер в юному віці), а потім, за наказом його батька, перейшла до гарему іншого сина Селіма, надсилювалися кошти. Тому турецький дослідник Мустафа Чагатай Улучай дійшов висновку, що Айше та Айше Хафса – це одна й та сама жінка³⁸. Та й листи до чоловіка Селіма I Грізного і сина Сулеймана I Пишного свідчать про те, що їх писала одна особа – Айше Хафса³⁹.

Примітно, що з її появою у житті Селіма інші жінки були видалені з його гарему. Йдеться про матір Ювейса-паші, який був зведеним братом сина Айше Хафси, Сулеймана⁴⁰. Коли вона завагітніла, Селім чомусь видав її заміж. Ім'я цієї жінки не дійшло до наших часів. Недовго в гаремі Селіма перебувала й інша наложниця – дружина шаха Ісмаїла, Тачли⁴¹-хатун, яку полонили османи під час битви на рівнині Чалдиран 1514 року⁴². Адже її видали заміж за Тяджізаде Джяфера-челебі⁴³.

Усе це вказує на те, що Айше Хафса справді була донькою кримського хана Менглі I Гірея, а не звичайною наложницею. Відомо, що під час боротьби за османський трон, яку розпочав її чоловік Селім, вона разом з сином Сулейманом три роки (1509–1512) перебувала у свого батька Менглі I Гірея у Криму⁴⁴. Коли ж він став султаном, перебралася до Маніси із сином-престолонаступником, який 1520 року, після раптової смерті вінценосного батька, зійшов на трон. Тому Айше Хафса разом з ним переїхала до Константинополя (теперішнього Стамбула), де очолила його гарем у Старому палаці⁴⁵.

³⁶ A.K. Meram, *Padişah anaları*, İstanbul 2011, s. 188.

³⁷ N. Sakaoğlu, *Op. cit.*, s. 149.

³⁸ M.Ç. Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları*, s. 53.

³⁹ M.Ç. Uluçay, *Harem'den Mektuplar*, İstanbul 2011, s. 69–73.

⁴⁰ M.Ç. Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları*, s. 53.

⁴¹ У перекладі з турецької означає “коронована”.

⁴² N. Sakaoğlu, *Op. cit.*, s. 149.

⁴³ N. Tektaş, *Op. cit.*, s. 86.

⁴⁴ За правління Менглі I Гірея Кримське ханство стало васалом Османської імперії.

⁴⁵ Не дійшов до нашого часу. Його залишки можна побачити на території Державного університету Стамбула. У ньому до 1541 року розміщувався гарем султана. Коли ж він остаточно переїхав до палацу Топкапи – резиденції османських султанів, то Старий палац став прихистком для наложниць померлих султанів, які там доживали свого віку. Тому він отримав у народі назву “Палац сліз”.

До цього, перебуваючи з сином у Манісі, вона доклала чимало зусиль для процвітання регіону. За її наказом у цій провінції побудували величну мечеть Султаніє, школу (медресе), турецьку лазню (хамам), пансіон для бідних (імарет) та лікарню (даррюшшіфа), в якій також були палати для душевнохворих пацієнтів. В її вакфі збереглися відомості про персонал цього медичного закладу. 1575 року там працювали головний лікар Мехмед-челебі, який отримував 25 акче в день, тобто 75 американських доларів⁴⁶. Лікарю-терапевту Абдулкеріму-челебі щодня виплачували 10 акче, що дорівнює 30\$. Імена лікаря-офтальмолога, який отримував 6 акче в день, тобто 18\$, його асистента (платня 2 акче в день = 6\$) та хірурга (платня 5 акче в день = 15\$), невідомі. Загалом у лікарні працювало 25 осіб, зокрема фармацевти, збирач трав, змішувач мікстур та представники обслуговуючого персоналу⁴⁷.

Ще за життя Айше Хафса розпорядилася, аби для імарета щодня виділяли з її фонду 800 дірхем⁴⁸ (срібних монет) на закупівлю 20 окка (1 окка = 1,280 кг)⁴⁹, тобто 25 кг 600 г баранини для приготування гарячих страв та 600 дірхем на придбання 600 лідре (1 лідре = 384,84 г), тобто 230 кг 904 г борошна для випічки фодли (щось на кшталт піде – нинішніх турецьких пляцків). Відвідувачів імарета (бідних, дітей-сиріт та подорожніх) також годували рисом (кожного третього дня) і, в залежності від сезону, – овочами, фруктами та обов'язково медом, з розрахунку 40 дірхем на одну особу. На свята та в п'ятницю, яка у мусульман вважається благословенною,

⁴⁶ За часів султана Сулеймана I Пишного в одному акче містилося 0,8 г чистого срібла. Тоді співвідношення срібла до золота складало 1/10. Відтак, в одному акче – 0,08 г чистого золота, що за сьогоднішніми світовими цінами на золото дорівнює приблизно трьом американським доларам, тому 25 акче = 75\$.

⁴⁷ M. Alkan, *Manisa'da Hafsa Sultan dariüşşifasi (bimarhanesi)*, Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, vol. 9/10 Fall (Ankara 2014) 25–26.

⁴⁸ В одному дірхемі – 3 г срібла, що дорівнює 0,3 г золота. Адже 1522 року, коли був написаний Айше Хафсою заповіт для вакфу в Манісі, співвідношення срібла до золота складало 1/10. За сучасними розрахунками, 0,3 г золота дорівнює 12\$. Таким чином 800 дірхем, заплачених за 25,6 кг баранини, складають 9 тис. 600\$, що є надзвичайно великою сумою. Адже виходить, що 1 кг баранини коштував 31 дірхем, тобто 375\$. Хоча французький історик Фредерік Хітцель, спираючись на розрахунки німецького мандрівника того часу Ганса Дерншвама, зазначає, що одного барана за правління султана Сулеймана I Пишного можна було придбати за 22–23 акче, тобто всього лише за 5 дірхем [Ф. Хітцель, *Османская империя*, Москва 2006, с. 161]. Навіщо Айше Хафсі потрібно було завищувати у більш, ніж 150 разів суму видатків на закупівлю м'яса для імарета, зрозуміти складно. Така ж ситуація – з вартістю пшениці та меду.

⁴⁹ Одиниці вимірювання наведені, відповідно до розрахунків Ф. Хітцеля [Ф. Хітцель, *Op. cit.*, с. 154].

відвідувачів імарета пригощали солодощами. Відомо, що його служники двічі на день (зранку та ввечері) для трапези виставляли 6 столів, за кожним з яких розміщувалося не більше п'яти осіб⁵⁰.

З ім'ям Айше Хафси також пов'язаний один з улюблених і вже знакових фестивалів Маніси – “Месір Маджуну”. Легенда свідчить, що одного разу вона захворіла. Вправні лікарі на чолі з Меркез-ефенді приготували для неї мазь із суміші різних приправ і назвали її “Месір”. Айше Хафса одужала й повеліла піднести чудесне зілля в дар усім хворим містянам. Відтоді в пам'ять про цю подію і проводиться щорічний фестиваль. Мешканці Маніси вбираються в історичні костюми часів Османської імперії та влаштовують святкову ходу вулицями міста. Родзинкою святкування стають ласощі, нібито створені на основі старовинного рецепту від Айше Хафси. З папергі мечеті Мурадїє, побудованої за проектом великого зодчого Сінана, роздають мазь “Месір” усім охочим. Тому Айше Хафсу досі шанують у Туреччині як одну з найулюбленіших у народі жінок⁵¹. Після неї серед матерів султанів уже не було представниць знатного роду.

Цікаво, що башкадуні, тобто головна дружина султана Сулеймана I Пишного, черкеска Махідеврान, з'явилася в османському палаці як аманатка, тобто високопривілейована заручниця, ввірена вінценосним османам. Такої думки український історик Ферхад Туранлі⁵² та турецькі дослідники відносин османів із кримцями й черкесами⁵³, які зазначають, що Махідеврान була подарована батьком – родоначальником роду князів черкеських Ідаром Мірзою (1470–1530) з метою налагодження відносин черкесів з войовничими османами⁵⁴. Тому не дивно, що в перші роки перебування Роксолани у гаремі султана Сулеймана I Пишного Махідеврान

⁵⁰ İ.K. Konyalı, *Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri*, VD, VIII (1969), s. 50.

⁵¹ A. Şimşirgil, *Op. cit.*, s. 121.

⁵² С. Крамар, *Кохана Роксолана*, Роксолана у світі: Історико-краєзнавчий збірник [До 500-річчя від часу народження Роксолани], автори-упорядники: Б. Гаврилів, І. Миронюк, Івано-Франківськ 2008, с. 21.

⁵³ S. Daur, *16–18. Osmanlı, rus çarlığı ve çerkesya'nın politik ilişkileri, Çerkes tarihi*. [Електронний ресурс], режим доступу: <http://sonerdaur.wordpress.com/2013/12/19/osmanli-rus-cherkes-iliskileri/>.

⁵⁴ Племінниця Махідеврान від Темрюка Ідарова та кабардинської принцеси роду Кайтуко Малякурх-хатун (1490–1550-ті роки) Гошаней стала царицею Марією Темрюківною (1545/1546–1569), одружившись 1561 року з московським самодержавцем Іваном IV Грозним. Від нього вона народила сина, який помер немовлям. З того часу цар почав втрачати цікавість до цариці. Померла Марія Темрюківна Гошаней молодою за досить підозрілих обставин. Тому в народі заговорили про отруєння.

усіляко принижувала її, називаючи, “куснем м’яса”. А одного разу навіть влаштувала через ревності з нею бійку. Після чого Роксолана відмовилася йти на побачення до султана Сулеймана I Пишного, сказавши, що в неї видране волосся й спаплюжене обличчя. Коли ж він нарешті побачив свою понівечену улюбленицю та вислухав її версію подій, наказав привести Махідеврान. А та, прийшовши, замість вибачення та вимолення прощення гордо заявила, що ще мало тій простолюдинці дала, адже вона не хотіла їй – першій жінці султана – підкорятися⁵⁵. Ці слова ще більше розлютили Сулеймана I Пишного, який і так уже розлюбив Махідеврान. У результаті він нібито вигнав її з гарему.

Махідеврान виявилася останньою вінценосною жінкою в султанському гаремі. Адже після Роксолани, яка стала спершу фавориткою, а потім і законною дружиною Сулеймана I Пишного, султани все частіше почали одружуватися з простолюдинками, які були звичайними рабнями. Виключення становив Осман II, який узяв у дружини доньку шейх-уль-іслама (муфтія) Мехмеда Есадуллаха, Укайле. Бабця Ая⁵⁶, його іншої дружини, чиє ім’я невідоме, була наложницею первістка Роксолани, Мехмеда, після смерті якого її видали заміж за Пертева-пашу⁵⁷. Відтак, і цей шлюб важко назвати династичним.

Саме це, тобто нерозбірливі зв’язки султанів, стали, на моє переконання, однією з причин краху Османської імперії. Адже вже у XVII ст. почали з’являтися правителі із низкою психічних захворювань. Йдеться про Мустафу I та Ібрагіма I, які були синами простолюдинок-християнок⁵⁸ та у народі отримали прізвисько “божевільні”. У ході повстань яничар їх через нездатність керувати державою скинули з трону⁵⁹. Інші султани, починаючи з онука Роксолани та султана Сулеймана I Пишного, Мурада III, більшу частину свого життя проводили в гаремі, а не у військових походах, як їхні предки⁶⁰. Тому не дивно, що згодом наложниці-

⁵⁵ М.Ç. Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 1950, s. 14.

⁵⁶ У перекладі з турецької – “свята”.

⁵⁷ N. Sakaogly, *Op. cit.*, s. 239.

⁵⁸ На відміну від своїх попередниць – християнських принцес, простолюдинки, потрапивши до гарему султана, одразу ж змінювали свою віру, приймаючи іслам.

⁵⁹ Ібрагіма I стратили за наказом його малолітнього сина – султана Мехмеда IV, а Мустафу I помилювали, зачинивши у покоях Старого палацу. Невдовзі він вдруге зійшов на трон, але довго не втримався на ньому, оскільки знову був скинутий яничарами та заточений до покоїв Старого палацу, де й помер у 48 років.

⁶⁰ За правління Мурада III його гарем остаточно переїхав до покоїв палацу Топкапи. Кількість жінок, з яких він складався, збільшилася до 500 чоловік. Проте найчисельнішими гаремами були в останніх султанів. Приміром, кількість жінок Абдулмеджида I сягала 688 [A. Şimşirgil, *Op. cit.*, s. 44].

фаворитки, яких ставало дедалі більше у вінченосних османів⁶¹, намагалися втручатися у державні справи. Все це позначилося на якості управління державою та призвело до послаблення центральної влади Османської імперії.

⁶¹ У султана Сулеймана I Пишного було не більше трьох фавориток. Значну частину свого життя він прожив зі своєю законною дружиною Роксоланою у моногамному шлюбі. Точна кількість фавориток його онука, султана Мурада III, невідома. Однак чисельність його дітей сягала 100 чоловік, половина з яких не дожила до смерті вінченосного батька. Відомо, що в султана Абдулмеджида I було щонайменше 22 фаворитки, одна з яких – мусульманка Безміара стала його дружиною. Але згодом він з нею розлучився. Це був перший випадок офіційного розлучення в родині османських султанів [N. Sakaogly, *Op. cit.*, s. 433–434].